

Małgorzata Kosicka-Gębska¹
Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa

Spożycie mięsa drobiowego w Polsce po integracji z Unią Europejską²

Consumption of poultry meat in Poland after accession to the EU

Synopsis. Po akcesji do UE polski rynek drobiu został włączony do wspólnej organizacji rynku drobiarskiego Wspólnoty i stał się jego częścią. Integracja przyczyniła się z jednej strony do wzrostu cen drobiu, ale z drugiej strony wpłynęła na wzrost jego spożycia. Mięso drobiowe jest często wybierane przez konsumentów ze względu na niższą cenę, w porównaniu z wołowiną czy wieprzowiną, oraz posiadane walory odżywcze.

Słowa kluczowe: mięso, mięso drobiowe, produkcja, spożycie, eksport.

Abstract. After the Polish accession to the EU, the Polish poultry market was incorporated into the common organization of poultry market in the Community and became a part of it. This integration has contributed to higher prices of poultry meat, but it also contributed to an increase in its consumption. Poultry meat is often chosen by consumers because of its lower price in comparison to beef or pork prices and its nutritional value.

Key words: meat, poultry meat, production, consumption, export.

Wstęp

Proces integracji Polski z Unią Europejską stanowił nowe wyzwanie dla wielu gałęzi gospodarki, w tym dla gospodarki żywnościowej i dla rolnictwa. Dla tego ostatniego był to szczególnie okres polegający na dostosowaniu się do wysoko rozwiniętego i subsydiowanego rolnictwa krajów UE. Nastąpiło także dopasowanie się do wymagań prawnych, a jak powszechnie wiadomo 40% całkowitego dorobku prawnego Wspólnot Europejskich wiąże się bezpośrednio z rolnictwem. W wyniku akcesji Polski do Unii Europejskiej (1 maja 2004 r.) polski sektor rolno-spożywczy został włączony do jednolitego rynku europejskiego. W konsekwencji:

- producenci rolni i producenci artykułów spożywczych zostali zobowiązani do przestrzegania wspólnotowych standardów weterynaryjnych, sanitarnych i fitosanitarnych,

¹ Dr inż., e-mail: małgorzata_kosicka_gebska@sggw.pl.

² Praca finansowana przez Narodowe Centrum Nauki N N1 12 393840.

- Polska została objęta wspólną polityką handlową,
- polskie rolnictwo zostało objęte mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej.

Po wstąpieniu do struktur unijnych, zmieniły się sposoby wspierania sektora rolnego, zaczęły obowiązywać inne zasady interwencji i skupu, pojawiły się nowe instrumenty wspierające modernizację gospodarstw, zniesione zostały bariery w handlu zagranicznym produktami rolno-spożywczymi z krajami UE.

Po akcesji do UE polski rynek drobiu został włączony do wspólnej organizacji rynku drobiarskiego Wspólnoty i stał się jego częścią. Polska przejęła wszystkie unijne przepisy regulujące ten rynek. Jednocześnie podlega unijnym standardom weterynaryjnym i sanitarnym, a także wymogom dotyczącym dobrostanu ptaków oraz środowiska naturalnego na zasadach określonych w traktacie akcesyjnym.

Celem artykułu jest pokazanie zmian, które miały miejsce na rynku mięsa drobiowego po wstąpieniu Polski do struktur unijnych, związanych m.in. z jego produkcją, cenami i spożyciem. W pracy podjęto próbę oceny wpływu procesu akcesji do UE na rynek mięsny w Polsce. Wzrost cen wołowiny i wieprzowiny przyczynił się do wzrostu zainteresowania konsumentów tańszym mięsem drobiowym. Do analizy tendencji w spożyciu mięsa drobiowego w Polsce na tle tendencji w innych krajach Unii Europejskiej wykorzystano krajowe i zagraniczne wtórne źródła danych, m.in. pochodzące z GUS, MRiRW, SAEPR (Sekcja Analiz Ekonomicznych Polityki Rolnej), czy Zrzeszenia Unijnych Organizacji Drobiarskich.

Zmiany na rynku mięsa po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem rynku mięsa drobiowego

Największą słabością branży mięsnej ogółem, w tym również drobiarskiej, przed przystąpieniem Polski do UE było jej rozdrobnienie, niedostateczne zaangażowanie procesów dostosowawczych do standardów UE oraz niewykorzystane moce produkcyjne w zakładach przemysłowych [Dybowski 2005]. Wśród podstawowych wyzwań stojących przed polskim drobiarstwem przed akcesją do struktur unijnych można było zaliczyć:

- przygotowanie procesów przystosowawczych do wymogów i standardów unijnych,
- zachowanie konkurencyjności cenowej, jakościowej i marketingowej,
- organizacja branży drobiarskiej w Polsce.

Jak podaje Urban [2006] w roku 2004 wraz z wejściem Polski do UE istotnie zmieniły się warunki prowadzenia działalności gospodarczej w całym łańcuchu żywnościowym, w tym także w przedsiębiorstwach przemysłu mięsnego. Miały na to wpływ następujące czynniki:

- otwarcie dużego rynku europejskiego, liczącego 450 mln konsumentów o ponad dwukrotnie wyższym przeciętnym poziomie zamożności,
- objęcie Polski Wspólną Polityką Rolną, co m.in. oznaczało wsparcie producentów rolnych w formie tzw. dopłat bezpośrednich oraz zmianę regulacji rynków rolnych, głównie zbóż i trzody,
- przyjęcie unijnego prawa żywnościowego, które zwiększyło wymagania jakościowe stawiane producentom żywności, w tym producentom mięsa.

Polscy przedsiębiorcy uzyskali nieograniczony barierami celnymi ani formalnymi dostęp do rynku 24 państw; jednocześnie rynek polski otworzył się dla innych członków Unii.

Już przed przystąpieniem do Unii Europejskiej, polskie społeczeństwo obawiało się możliwych następstw tego procesu [Gutkowska i Kosicka 2001; Kosicka 2003]. Największe obawy konsumentów dotyczyły wzrostu cen żywności, a także zrównania z przeciętnymi cenami europejskimi. Jak się okazało, te przypuszczenia były częściowo zasadne, czego przykładem był wzrost ceny mięsa wieprzowego, która najwyższy poziom osiągnęła we wrześniu 2004 r. i była wyższa niż w początkowym okresie 2003 roku o ponad 70%, a w stosunku do stycznia 2004 r. o ponad 60%. Cena wieprzowiny w Polsce zbliżyła się do średniej unijnej, przewyższała natomiast cenę wieprzowiny duńskiej i hiszpańskiej, a była nieco niższa od ceny na rynku niemieckim. Wieprzowina w tym czasie była nie tylko sprzedawana w Polsce, ale również, dzięki możliwości przepływu towarów i dobrze postrzeganej jakości, zyskała akceptację odbiorców w UE, co było jedną z istotnych przyczyn wzrostu jej ceny na rynku krajowym. Według obliczeń Rycombel [2011] w okresie 2003-2010 istotnie wzrosły ceny detaliczne schabu z kością i łopatki wieprzowej.

Wołowina stała się w Polsce po akcesji do UE najdroższym gatunkiem mięsa. Cena detaliczna kilograma rostbefu stanowiła równowartość ceny detalicznej 1,17 kg piersi z kurczaka i ceny detalicznej 1,23 kg schabu z kością. Właściwie od 1 maja 2004 r. do chwili obecnej obserwuje się postępujący wzrost cen mięsa wołowego. W latach 2003-2010 ceny detaliczne rostbefu, szpandra i mięsa wołowego z udźca rosły średnio w roku o ok. 9% [Rycombel 2011].

Chociaż ceny wołowiny wzrosły, to nie osiągnęły poziomu średnich cen obowiązujących w Unii i są w Polsce niższe o 10-20%. Niższe ceny krajowej wołowiny można tłumaczyć gorszą jej jakością, związaną z pozyskiwaniem jej głównie z ras mlecznych, a nie z mięsnych, malejącym popytem wewnętrznym podyktowanym małą częstotliwością spożywania i małą popularnością kulinarną wśród polskiego społeczeństwa [Kosicka-Gębska i in. 2010].

Konsekwencją wzrostu krajowych cen wieprzowiny i wołowiny było zwiększenie popytu na drób, ale także wzrost jego cen. Na koniec 2004 r. ceny drobiu ukształtowały się na poziomie wyższym niż przed akcesją (w stosunku do początku 2004 r. były wyższe o ponad 20%). Polski drób znajdował licznych nabywców także poza granicami Polski, a jednym z większych jego odbiorców była Rosja. Niestety w 2005 r. w gospodarce wystąpiły zasadnicze bariery handlowe w postaci embarga na import polskiego mięsa i produktów roślinnych do Rosji. Atrakcyjnym rynkiem zbytu w latach 2003–2005 stał się dla Polski rynek azjatycki, bowiem epidemia ptasiej grypy zmusiła kraje Dalekiego Wschodu do poszukiwania dostawców z innych regionów świata niezagrażonych epidemiami wśród zwierząt [Szczepaniak 2006].

Kolejny wzrost cen mięsa drobiowego, którego ceny detaliczne wzrosły o 5,5%, miał miejsce w okresie od grudnia 2008 roku do grudnia 2009 roku [Rynek drobiu... 2010]. W okresie 2003-2010, tempo wzrostu cen detalicznych piersi z kurczaka wynosiło średnio w roku 1,9% i było pięciokrotnie wolniejsze niż cen detalicznych mięsa wołowego [Rycombel 2011].

Jak przypuszcza się, w 2011 r. wzrost cen znacznie przyhamował dynamikę produkcji drobiarskiej w Polsce. Polski drób jest coraz droższy. Najbardziej odczuwalna dla konsumentów jest podwyżka cen filetów drobiowych, z około 13 zł/kg w 2010 do 18 zł/kg

w 2011 r. Wzrosły także ceny tuszek kurczaków, a nieco wolniej od kurczaków drożały indyki.

Wzrost cen drobiu w 2011 r. można tłumaczyć m. in. wzrostem stawki VAT na żywność nieprzetworzoną, wzrostem kosztów produkcji wynikających przede wszystkim z drożących pasz przemysłowych, a także rosnącym eksportem polskiego drobiu.

Sektor drobiarski charakteryzuje się szybkim, w porównaniu z innymi gałęziami produkcji zwierzęcej, postępem genetycznym, technologicznym i żywieniowym, co przyczyniło się do przejścia w produkcji drobiu od drobnotowarowego gospodarstwa rolnego do wyspecjalizowanej fermy o intensywnym systemie produkcji. Produkcja brojlerów kurzych rozmieszczona jest proporcjonalnie na terenie całego kraju, a produkcja pozostałych gatunków drobiu jest skoncentrowana w niektórych regionach, np. indyków w Polsce północno-wschodniej [Dybowski 2005].

Produkcja drobiu w 2010 r. stanowiła 33,4% światowej produkcji mięsa ogółem (w porównaniu z 20,2% w 1990 r., czy 29,6% w roku 2000). Polska jest jednym z największych unijnych producentów mięsa drobiowego. Produkcja drobiu w naszym kraju od kilku lat systematycznie wzrasta. W 2010 r. Polska była czwartym w Europie producentem brojlerów kurzych i trzecim w produkcji indyków. W 2011 roku charakteryzowała się ponadto wysoką samowystarczalnością w zakresie produkcji drobiu, co potwierdza szacowany wskaźnik procentowy produkcji drobiu dla naszego kraju, który w 2010 r. osiągnął poziom 125%. Świadczy to o tym, że w Polsce produkuje się o 25% więcej drobiu w stosunku do jego konsumpcji. Stąd też pozostała nadwyżka eksportowana jest np. do krajów Unii Europejskiej i Chin.

Według Zrzeszenia Unijnych Organizacji Drobiarskich AVEC (Association de l'Aviculture, de l'Industrie et du Commerce de Volailles dans les Pays de l'Union Européenne) produkcja drobiu w Polsce wzrosła w ciągu ostatnich 5-ciu lat o 24% z 1050 tys. ton w 2005 r. do 1300 tys. ton w 2010 r. [Annual... 2011]. Wśród największych światowych producentów drobiu można wymienić m.in. Francję (1 850 tys. t), Niemcy (1 588 tys. t) oraz Wielką Brytanię (1 568 tys. t), co prezentuje tabela 1.

Największą dynamikę produkcji w Polsce wykazują kaczki: w 2009 r. wyprodukowano ich ponad 3 242 tys. szt., a w 2010 r. 4 366 tys. szt. (dynamika 122,6%). Mniejsza dynamika wzrostu była w produkcji kurcząt (108,6%) i indyków (107,7%), natomiast zmniejszyła się produkcja gęsi (82,8%).

Polski eksport drobiu od 2004 r., podobnie jak produkcja, systematycznie rośnie. Dogodne warunki dla rozwoju polskiego eksportu mięsa drobiowego, szczególnie w pierwszym okresie po akcesji do Unii Europejskiej, były m.in. następstwem epidemii ptasiej grypy, która spowodowała spadek produkcji drobiu w UE-15, oraz wprowadzenia ograniczeń w obrocie z krajami Azji i Ameryki dotkniętymi tą chorobą [Kossakowska, Romanowska 2005].

Dane publikowane przez SAEPR/FAPA wskazują, że dwa lata po akcesji do Unii to okres korzystnych zmian na rynku drobiu w Polsce, głównie ze względu na wzrost jego eksportu. Bardzo istotną determinantą tej sytuacji była eliminacja barier celnych w obrocie handlowym z krajami członkowskimi, a w szczególności z Wielką Brytanią i Niemcami, najważniejszymi odbiorcami polskiego drobiu w początkowym okresie po zjednoczeniu z Unią [Polskie... 2006].

W 2011 r. wolumen eksportu zwiększył się o 6% do 482,5 tys. ton, a jego wartość wzrosła o 22% do 1020,7 mln EUR. Z uwagi na wzrost cen drobiu na świecie, średnia

jednostkowa wartość eksportu zwiększyła się w ciągu roku o 15% do 2,11 EUR/kg, wobec 1,83 EUR/kg w 2010 r. Głównymi odbiorcami polskiego mięsa i przetworów z drobiu są obecnie państwa UE, a wśród nich Niemcy, Wielka Brytania i Czechy. Istotnym rynkiem zbytu z krajów spoza UE jest Hongkong.

Wielkość polskiego importu drobiu w 2011 r. wyniosła 95 tys. ton i była wyższa od wolumenu z 2010 r. o 9%, natomiast wartość zwiększyła się o 13% do 147 mln EUR. W zakupach dominował żywiec drobiowy o wartości 81,2 mln EUR, zwiększając się w ciągu roku o 20%. Najważniejszymi dostawcami żywca do Polski były Czechy, Niemcy i Słowacja [2011 rokiem... 2012].

Tabela 1. Produkcja mięsa drobiowego w UE, tys. ton

Table 1. Poultry meat production in the EU, thousand tonne

Kraj	Rok					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Austria	114	109	119	119	120	120
Belgia	282	278	267	263	268	268
Dania	207	185	187	191	191	191
Finlandia	87	87	95	101	95	96
Francja	1 918	1793	1862	1851	1817	1850
Niemcy	1197	1185	1273	1391	1460	1588
Grecja	177	169	106	106	106	106
Irlandia	127	121	112	98	95	104
Włochy	1101	984	1059	1110	1133	1157
Holandia	618	617	684	698	727	737
Portugalia	296	289	318	321	330	335
Hiszpania	1302	1283	1283	1306	1312	1270
Szwecja	82	85	87	88	88	88
Wielka Brytania	1581	1535	1460	1458	1452	1568
EU-15	9089	8720	8912	9101	9194	9478
Cypr	33	27	29	29	29	29
Czechy	226	213	202	196	186	186
Estonia	14	13	12	12	12	12
Węgry	375	386	376	380	383	386
Łotwa	17	21	21	23	24	24
Litwa	60	66	68	71	71	71
Malta	5	4	5	5	5	5
Polska	1050	1075	1096	1165	1185	1300
Słowenia	67	67	66	65	70	68
Słowacja	88	88	84	78	76	76
EU-25	11024	10680	10871	11125	11235	11635
Bułgaria	99	107	116	106	117	115
Rumunia	320	264	304	304	304	304
EU-27	11443	11051	11291	11534	11656	12054

Źródło: [Annual... 2011].

Analiza poziomu spożycia mięsa drobiowego w Polsce w latach 2004-2010 na tle innych krajów

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, spożycie mięsa ogółem w Polsce w 2010 r. wyniosło 74,6 kg/osobę. Największy udział w konsumpcji mięsa miała wieprzowina (42,4 kg/os), następnie mięso drobiowe (25 kg/os), a najmniejsze było spożycie wołowiny (3 kg/os).

Spożycie mięsa drobiowego w naszym kraju od kilku lat charakteryzuje się stałym wzrostem [Kosicki i Kosicka-Gębska 2006; Nowak i Trziszka 2010], podobnie jak w innych krajach Unii Europejskiej [Kubickova i Serhantowa 2005] i w innych państwach, do których można zaliczyć Rosję [Honkanen 2010] czy Stany Zjednoczone. Przekraczając w 2010 r. poziom 25 kg/osobę, było ono wyższe w Polsce od średniej europejskiej, wynoszącej około 22,5 kg/osobę. W 2012 r. przewiduje się dalszy wzrost spożycia mięsa tego rodzaju do poziomu 26,0 kg/osobę.

Według danych opublikowanych w raporcie Zrzeszenia Unijnych Organizacji Drobiarskich AVEC spożycie drobiu w Polsce w 2010 roku wyniosło 23,4 kg/osobę. Jak prezentuje tabela 2, podobną ilość drobiu konsumują Francuzi i Czesi. Największe spożycie drobiu w krajach UE odnotowano w 2010 r. w Irlandii oraz Hiszpanii (ponad 30 kg/osobę/rok), a najniższe spośród analizowanych krajów w Finlandii, Belgii i Luksemburgu (do 17 kg/osobę/rok). W prognozie na lata 2011-2020 Zrzeszenia Unijnych Organizacji Drobiarskich szacowany jest systematyczny wzrost konsumpcji drobiu w krajach UE. Tendencji tej odpowiadają zmiany w światowej produkcji. Produkcja drobiu stanowiła w 2010 r. już 33,4% światowej produkcji mięsa [Annual... 2011]. Prognozy Komisji Europejskiej przewidują dalszy wzrost produkcji i spożycia drobiu. Według nich, konsumpcja drobiu, przy aktualnym poziomie wiedzy konsumentów o jego walorach odżywczych, może w 2020 r. wzrosnąć średnio w UE o 5% do około 23,6 kg/osobę/rok [Dobre... 2012].

Polscy konsumenci są zainteresowani kupowaniem i spożywaniem mięsa drobiowego z kilku istotnych powodów:

- jest ono mięsem tanim, co ma szczególne znaczenie w warunkach spowolnienia gospodarczego lub recesji,
- produkcja brojlerów kurzych wymaga niewielkiej ilości pasz,
- produkcja jest bardzo elastyczna i szybko reaguje na bardzo zmienną sytuację rynkową, dostosowując odpowiednią ofertę rynkową do potrzeb współczesnego konsumenta poszukującego mięsa chudego i smacznego,
- posiada ono odpowiednie walory odżywcze, zachwalane od kilku lat przez lekarzy i dietetyków, co miało wpływ na zmianę nawyków żywieniowych dotyczących konsumpcji mięsa w Polsce.

Mięso drobiowe jest źródłem pełnowartościowego białka. Według wzorca zalecanego przez FAO/WHO wartość biologiczna mięsa kurcząt jest równoważna wartości białka mleka. Pod względem odżywczym mięso drobiowe przewyższa mięso wieprzowe i wołowe, gdyż zawiera więcej białka ogólnego oraz mniej tkanki łącznej, zwłaszcza kolagenu. Mięso drobiu jest łatwo przyswajalne i ma niższą wartość energetyczną, gdyż zawiera nie tylko mniej tłuszczu, ale też tłuszcz ten bogaty jest w nienasycone kwasy tłuszczowe [Kijowski 2000]. Jest ono również dobrym źródłem składników mineralnych, m.in. potasu, wapnia, fosforu, sodu, a także żelaza [Rachwał 2006].

Innym plusem mięsa drobiowego jest możliwość jego szybkiego przygotowania do konsumpcji, czego odzwierciedleniem są badania pokazujące, że polscy konsumenci, spośród różnych gatunków mięs, najczęściej spożywają drób w postaci kurczaków (86%) [Trendy... 2009; Trendy... 2010]. Najbardziej lubianą formą obróbki termicznej jest panierowanie i smażenie, a najczęściej przygotowywaną potrawą jest panierowany filec z kurczaka [Upodobania... 2005].

Tabela 2. Spożycie mięsa drobiowego w UE i Szwajcarii, kg/osoba/rok

Table 2. Consumption of poultry meat in the EU and Switzerland, kg/person/year

Kraj	Rok					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Austria	20,2	18,7	19,8	19,3	20,1	20,4
Belgia/Luksemburg	18,7	17,5	18,0	18,7	18,0	17,0
Dania	23,5	21,7	22,5	24,0	24,4	23,8
Finlandia	16,2	15,6	16,5	17,0	16,6	16,7
Francja	23,0	23,0	24,0	23,0	23,0	23,5
Niemcy	17,5	16,7	17,8	18,3	18,8	19,3
Grecja	20,9	19,3	20,0	20,5	21,0	20,7
Irlandia	33,0	34,0	32,0	32,2	31,0	30,5
Włochy	17,6	15,3	17,0	17,5	18,2	18,0
Holandia	22,1	21,9	22,5	22,6	23,1	22,8
Portugalia	29,7	29,8	31,5	32,5	34,0	34,1
Hiszpania	32,0	31,0	30,5	30,5	30,5	30,2
Szwecja	13,0	12,8	12,5	13,0	12,8	12,0
Wielka Brytania	26,6	29,8	28,0	27,7	28,0	28,7
Bułgaria	-	18,0	19,0	-	22,0	-
Czechy	24,9	25,7	24,0	23,8	23,9	23,5
Cypr	-	-	-	-	-	-
Estonia	19,0	18,0	18,0	19,0	21,0	-
Węgry	30,0	32,0	29,0	30,0	29,0	28,9
Łotwa	20,0	21,5	21,2	20,2	20,0	19,5
Litwa	23,4	23,8	23,3	23,3	23,0	22,2
Malta	-	-	-	-	-	-
Polska	23,4	23,7	24,0	23,5	23,1	23,7
Rumunia	21,0	21,0	19,0	18,0	19,0	-
Słowenia	-	22,0	19,0	19,0	20,0	18,9
Słowacja	25,0	23,0	26,0	27,0	-	-
EU-25/27	22,9	22,1	23,2	23,4	23,3	23,2
Szwajcaria	12,3	14,3	15,9	17,0	16,8	17,2

Źródło: [Annual... 2011].

Wnioski

Ostatnie lata wskazują na wzrost zainteresowania konsumentów mięsem drobiowym, co znajduje odzwierciedlenie w jego rosnącym spożyciu. Ponadto jest ono dobrym

substytutem dla droższego mięsa wołowego i wieprzowego. Tendencja ta według prognoz utrzyma się w najbliższej przyszłości. Konsumenci coraz częściej, ze względu na dbanie o własne zdrowie i figurę, poszukują na rynku mięsa chudego, a takim mięsem jest mięso drobiu, polecane przez gremia żywieniowców. Konsumenci, również ze względu na ograniczone własne możliwości finansowe, a tym samym nabywcze, wybierają mięso drobiowe, gdyż jest ono najtańsze w ofercie rynkowej.

Literatura

- Annual Report 2011. [2011]. Association of Poultry Processors and Poultry Trade in the EU countries. [Tryb dostępu:] www.avec-poultry.eu/. [Data odczytu: kwiecień 2011].
- Dobre prognozy dla unijnego rynku drobiu do 2020 r. [2012]. Rynek mięsa i drobiu. [Tryb dostępu:] ksow.pl/rynki-rolne/news/entry/2703-dobre-prognozy-dla-unijnego-rynku-drobiu-do-2020.html. [Data odczytu: kwiecień 2012].
- Dybowski G. [2004]: Produkcja żywca drobiowego. Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Dybowski G. [2005]: Handel drobiem. Seria: Polska wieś w Europie. Fundacja Fundusz Współpracy, Biuro Programów Wiejskich, Warszawa, ss. 1-13. [Tryb dostępu:] www.agro-info.org.pl/files/?id_plik=606. [Data odczytu: maj 2011].
- Gutkowska K., Kosicka M. [2001]: Socjoekonomiczne uwarunkowania postaw mieszkańców wsi wobec integracji z Unią Europejską. *Więś i Rolnictwo* nr 2/111, ss. 161-171.
- Honkanen P. [2010]: Food preference based segments in Russia. *Food Quality and Preference* nr 21, ss. 65-74.
- Kijowski J. [2000]: Wartość żywieniowa mięsa drobiowego. *Przemysł Spożywczy* nr 3, ss. 10-11.
- Kosicki J., Kosicka-Gębska M. [2006]: Stan rolnictwa i sektora żywnościowego w Polsce przed i po członkostwie w Unii Europejskiej. [W:] Polska w Unii Europejskiej. Wstępny bilans członkostwa. J. Misala (red.). Politechnika Radomska, Radom, ss. 94-101.
- Kosicka M. [2003]: Bariery, obawy i przewidywane korzyści związane z procesem integracji. *Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, Oeconomia* nr 232 (42), ss. 423-428.
- Kosicka-Gębska M., Przeździecka N., Gębski J. [2010]: Tendencje zmian w spożyciu mięsa wołowego w Polsce w latach 2000-2009. *Problemy Rolnictwa Światowego. Zeszyty Naukowe SGGW*, tom 10 (XXV) nr 2, ss. 49-59.
- Kossakowska J., Romanowska J. [2005]: Rynek mięsa – obroty handlu zagranicznego 2004. *Biuletyn Informacyjny ARR* nr 6 (168), ss. 16-22.
- Kubickova L., Serhantova V. [2005]: Analysis of changes in meat and meat products consumption in the Czech Republic in the past ten years. *Agricultural Economic – Czech* tom 51, nr 9, ss. 359-401.
- Nowak M., Trziszka T. [2010]: Zachowania konsumentów na rynku mięsa drobiowego. *Żywność. Nauka. Technologia. Jakość* nr 1 (68), ss. 114-120.
- Polskie rolnictwo – dwa lata po akcesji do Unii (wersja wstępna) [2006]. SAEPR/FAPA, Warszawa.
- Trendy w zwyczajach żywieniowych Polaków. Edycja 2009. [2009]. Raport Ipsos.
- Trendy w zwyczajach żywieniowych Polaków. Edycja 2010. [2010]. Raport Ipsos.
- Rachwał A. [2006]: Cechy chemiczne mięsa drobiowego. *Hodowca Drobiu* nr 2, ss. 28-33.
- Rycombel D. [2011]: Perspektywy wzrostu spożycia i eksportu wołowiny w Polsce. *Przemysł Spożywczy* nr 66 (11), ss. 8-11.
- Rynek drobiu i jaj. Stan i perspektywy. [2010]. Analizy Rynkowe. IERiGŻ, ARR, MRiRW, maj.
- Szczepaniak I. [2006]: Polskie produkty pochodzenia zwierzęcego na rynku europejskim. *Przemysł Spożywczy* nr 3, s. 8.
- Upodobania kulinarne, nawyki żywieniowe i zachowania konsumenckie Polaków: [2005]. Raport CBOS, badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (nr 183), sierpień.
- Urban R. [2006]: Stan przemysłu spożywczego po wejściu Polski do UE. *Przemysł Spożywczy* nr 4, s. 23.
- 2011 rokiem dobrego eksportu drobiu. [2012]: Nowa Wieś Europejska. [Tryb dostępu:] nowawies.com.pl/?p=738. [Data odczytu: marzec 2012].